

SÄRTRYCK

Språkbruk, grammatik och språkförändring

En festskrift till Ulf Teleman
13.1.1994

Institutionen för nordiska språk, Lunds universitet

Från *Potatisen kokas* till *Koka potatisen*.

Om en historisk förändring i 1900-talets svenska

Jan Anward

I sin avhandling om tekniska manualer (Mårdsjö 1992: 43-45) jämför Karin Mårdsjö receptet på konjakskransar i två olika upplagor av *Sju sorters kakor* (Ica-förlaget 1951 och 1975), och noterar att passivformerna i 1951 års version har ersatts av imperativformer i 1975 års version. Mårdsjö nöjer sig med en global beskrivning, men det krävs ingen avancerad matematik för att konstatera att alla de 8 verben i 1951 års version är passiva presensformer, medan alla de 11 verben i 1975 års version är imperativer. Syftet med den här artikeln, som väsentligen är en pilotstudie, är att ge en principiell beskrivning av denna förändring, som innebär att imperativer ersätter s-passiver i matrecept och andra typer av anvisningar, inom ramen för den teori om språkliga verksamheter som jag utvecklat i ett antal arbeten (t.ex. Anward 1989, 1990, 1992).

1. Detta har hänt

Receptet på kroppkakor i Tilda Hanssons *Ateneums kokbok* (Fritzes, 1914, s. 63) återges i (1).

(1)

Kroppkakor

Pr portion 11 öre

1 1/4 l. potatis	150 gr. rökt fläsk
1 ägg	1/3 tsk. peppar
2 dl. vetemjöl	<i>Till kokningen:</i>
1 tsk. salt	2 l. vatten
1 " socker	1 msk. salt

Potatisen kokas råskalad. Vattnet hälls väl av, och potatisen röres till mos, som får kallna. Ägget, mjölet och kryddorna röras i. *Degen arbetas så litet som möjligt.* Den kavlas ut till 1 cm. tjocklek. På halva degen märker man ut runda kakor. Den i tärningar skurna, lätt bräckta skinkan fördelas på mitten av kakorna, andra halvan av degen lägges över, och kakorna tryckas av med ett runt mått eller glas. Kanterna tilltryckas väl. Kakorna läggs i *kokande*, saltat vatten, några i taget, och få sakta koka 8-10 min. De serveras så varma som möjligt med skirt smör.

Överblivna kroppkakor kunna klyvas och stekas. Serveras med lingon.

Motsvarande recept i tolfte upplagan av *Vår kokbok* (Rabén & Sjögren, 1980, s. 429) och sjuttonde upplagan av *Vår kokbok* (Rabén & Sjögren, 1991, s. 454) återges i (2) respektive (3).

(2)

Kroppkakor av kokt potatis

Mosa eller mal potatisen. Blanda moset, gärna på bakbord, med ägg och mjöl. Smaksätt med lite salt.

Skär fläsk och lök i småtärningar. Stek dem och krydda med lite peppar. Låt fläskblandningen kallna. Forma potatisdegen till en tjock rulle. Skär den i 12 bitar. Gör en fördjupning i varje bit och fyll med fläsk och lök. Rulla in fyllningen och platta till kroppkakorna.

Koka upp vatten och salt. Lägg i några kroppkakor i taget. Koka dem tills de flyter upp och därefter ca 5 min.

Överblivna kroppkakor kan klyvas och stekas.

Till: lingonsylt och ev. smält smör eller margarin.

4-6 portioner
Tillagningstid
ca 50 minuter

**12 medelstora kokta
kalla potatisar**

**1 ägg
3 dl vetemjöl
1/2-1 tsk salt**

Fyllning:
**150-200 g rimmat fläsk
1 lök
kryddpeppar**

Kokning:
**1 1/2 tsk salt per l
vatten**

(3)

KROPPKAKOR - med kokt potatis

4-6 portioner. Tillagningstid med kokt pressad potatis ca 40 minuter

ca **1 kg vinterpotatis**
(ca **12 medelstora**)
2 ägg
2 1/2 dl vetemjöl
1 tsk salt

Fyllning:
150-200 g rimmat fläsk
1-2 gula lökar
(margarin eller smör)
**2 kryddmått svart- eller
kryddpeppar**

Kokning:
2 l vatten
1 msk salt

Till: lingonsylt, ev. smält smör
eller en vit mjölsås

Kroppkakor kan frysas och sedan
värmas i kokande saltat vatten.
Överblivna kalla kroppkakor kan
klyvas och stekas.

Koka helst potatisen dagen innan. Skala och pressa den varm genom en purepress i en rymlig bunke. Täck över och låt potatisen kallna helt. Även fyllningen kan göras dagen innan.

Skär fläsket i små tärningar. Skala och hacka löken. Bryn fläsk och lök i en stekpanna, ev med lite fett om fläsket är magert. Krydda med lite peppar och låt fyllningen svalna eller kallna.

Blanda den kalla pressade potatisen med uppvispade ägg, mjöl och salt. Degen ska bara arbetas ihop, inte knådas. Forma degen på mjölat skärbräde till en tjock rulle. Skär den i 12 jämna bitar. Gör en fördjupning i varje bit, lägg i en knapp msk fyllning och rulla ihop till släta bullar.

Koka upp vatten och salt i en rymlig gryta (ca 4 l). Lägg i halva mängden kroppkakor åt gången, låt dem sakta sjuda tills de flyter upp och därefter ca 5 min. Tag upp dem med hålslev och koka resten.

Det är inte svårt att se att de passiva verbformerna, både finita och infinita, har en stark ställning i (1). Själva recepttexten består av 106 ord, varav 27 är verb (inklusive 6 particip). Av dessa är 15, eller 55,6 %, s-passiver.

I (2) däremot, sextiofem år senare, har alla passiva verbformer utom några få infinita försvunnit. Istället har vi en massiv dominans av imperativformer. Recepttexten, inklusive den rad med mindre stil som anger tillbehör, består av 99 ord, varav 22 är verb (inklusive 1 particip). Av dessa är 16, eller 72,7 % imperativer.

Även i (3), ytterligare elva år senare, dominerar imperativerna. Recepttexten, inklusive de rader med mindre stil som anger tillbehör och ger råd om hur man tar vara på rester, består av 182 ord, varav 46 är verb (inklusive 7 particip). Av dessa är 22, eller 47,8 %, imperativer.

Imperativformernas dominans är dock inte lika markerad i (3) som i (2). Om vi jämför verbens fördelning på verbformer i de tre texterna, som i tabell 1, så ser vi att andelen imperativer i 1991 års recepttext är i stort sett densamma som andelen passiva presensformer i *Ateneums kokbok* från 1914.

	A 1914 (n=27)		VK12 1980 (n=22)		VK17 1991 (n=46)	
	% av V	n	% av V	n	% av V	n
Presens, aktiv	3,7	1	4,55	1	4,3	2
Presens, modal	11,1	3	4,55	1	8,7	4
Presens, passiv	48,2	13	-	-	-	-
Imperativ	-	-	72,7	16	47,8	22
Infinitiv, aktiv	7,4	2	4,55	1	8,7	4
Infinitiv, passiv	7,4	2	9,1	2	15,2	7
Particip, aktiv	3,7	1	-	-	2,2	1
Particip, passiv	18,5	5	4,55	1	13,0	6
<i>Finita (presens + imperativ)</i>	63,0		81,8		60,8	
<i>Infinita (infinitiv + particip)</i>	37,0		18,2		39,2	
<i>Infinitiv</i>	14,8		13,65		23,9	
<i>Particip</i>	22,2		4,55		15,2	

Tabell 1: Verbformer i de tre recepten

Vi ser också att texterna från 1914 och 1991 har en liknande fördelning på finita och infinita verbformer, medan texten från 1980 har en betydligt större andel finita verbformer. Vidare har texterna från 1980 och 1991 en högre andel infinitiver än particip, till skillnad från 1914 års text, som har en högre andel particip än infinitiver.

Om de här tre texterna är representativa för sina epoker, så har följande hänt under 1900-talet: Någon gång mellan 1914 och 1980 ersätts passiva presensformer i recept med imperativer. Detta är en abrupt förändring. I ett enskilt recept används antingen passiva presensformer eller imperativer, aldrig båda.

Gissningsvis äger den här förändringen rum under 50- och 60-talen (jämför Mårdsjös två versioner av samma kakrecept, från 1951 och 1967). Under 60- och 70-talen ökar så andelen imperativer, jämfört med andelen passiva presensformer i äldre recept, för att sedan kulminera och sjunka tillbaka till en nivå som är jämförbar med den de passiva presensformerna hade i början av 1900-talet.

Samtidigt som övergången från passiva presensformer till imperativer äger rum, ökar infinitiverna sin andel av de infinita formerna, på participens bekostnad, så att infinitiver och particip 1991 har omvända proportioner mot vad de hade 1914.

2. Matrecept som genre

Återspeglar de här förändringarna en förändring av matreceptet som genre? Det verkar inte så. Snarare kan förändringen karakteriseras som en lokal turbulens i verbformerna. Som framgår av tabell 2 är ordklassfördelningen i de tre texterna praktiskt taget identisk. Och förhållandet mellan finita och infinita verbformer har också, som vi såg ovan, återgått till det 'normala' i 1991 års text, efter en turbulent fas.

Om vi jämför ordklassfördelningen i recepten med ordklassfördelningen i andra genrer: samtal (Sam), muntliga debatter (Deb) och Bruksprosa (BP) (Einarsson 1978, s. 44 (substantiv), s. 48 (pronomen) och s. 94 (verb))¹, så ser vi också, i tabell 3, att recepten har en distinkt profil. Ytligt sett verkar recepttexterna kombinera en bruksproseliknande andel substantiv, mycket få pronomen och en samtalsliknande andel verb.

Men vad det egentligen handlar om är nästan enbart frånvaron av pronomen. Om vi lägger till 22 pronomen till 1991 års recept (ett för varje imperativform), så kommer ordklassfördelningen att bli (i %): *Substantiv*: 22,5; *Pronomen*: 13,2; *Verb (- Particip)*: 19,1; *Andra ord (+ Particip)*: 45,1, vilket placerar recepten någonstans mellan muntliga debatter och bruksprosetexter.

I tabell 4 ser vi vidare att fördelningen mellan finita och infinita former i

¹Einarsson betraktar participen som en särskild ordklass, men redovisar inte några siffror för dem. I tabell 3 har jag därför fört över particip från verb till andra ord även i recepttexterna

	A 1914 % av ord (n = 106)	VK12 1980 % av ord (n = 99)	VK17 1991 % av ord (n = 182)
Substantiv	27,4 (29)	26,3 (26)	25,3 (46)
Pronomen	2,8 (3)	3,0 (3)	2,7 (5)
Verb	25,5 (27)	22,2 (22)	25,3 (46)
Andra ord	44,3 (47)	48,5 (48)	46,7 (85)

Tabell 2: Ordklasser i de tre recepten

	Sam % av ord	Deb % av ord	BP % av ord	A 1914 % av ord	VK12 1980 % av ord	VK17 1991 % av ord
Substantiv	11,4	13,7	27,1	27,4	26,3	25,3
Pronomen	24,2	21,4	12,6	2,8	3,0	2,7
Verb (- Particip)	21,7	20,0	16,1	19,8	21,2	21,4
Andra ord (+ Particip)	42,7	44,9	44,2	50,0	49,5	50,5

Tabell 3: Ordklasser i de tre recepten och i tre andra genrer

	A 1914 % av V	VK12 1980 % av V	VK17 1991 % av V	Bruks- prosa % av V
Presens + Preteritum	63,0	9,1	13,0	63,5
Imperativ	-	72,7	47,8	1,4
Infinitiv + Supinum	14,8	13,65	23,9	29,4
Particip	22,2	4,55	15,2	6,8
<i>Finita</i>	63,0	81,8	60,8	64,9
<i>Infinita</i>	37,0	18,2	39,2	36,2

Tabell 4: Verbformer i de tre recepten och bruksprosa

bruksprosa (Westman 1974: 93) liknar den 'normala' fördelningen i recept, den som återfinns i 1914 och 1991 års texter. Bruksprosan har också, precis som 1914 års recept, en hög andel tempusböjda finiter och få imperativer. Slutligen dominerar infinitiverna bland de infinita verbformerna, precis som i 1980 och 1991 års texter.

Receptens verbformsfördelning har också en distinkt profil, som just har att göra med de verbformer som vi är intresserade av: imperativer och s-passiver. De yngre recepttexterna har en mycket större andel imperativer än bruksprosan (tabell 4) och samtliga recepttexter har en större andel s-passiver än bruksprosan (tabell 5, där andelen s-passiver i bruksprosa har beräknats efter Westman 1974: 95).

	A 1914 % av V	VK12 1980 % av V	VK17 1991 % av V	Bruks- prosa % av V
Finita s-passiver	48,2	-	-	5,6
Infinita s-passiver	7,4	9,1	15,2	4,8

Tabell 5: S-passiver i de tre recepten och bruksprosa

Matrecept har alltså, syntaktiskt sett, tre framträdande särdrag: få pronomen, en ovanligt stor andel s-passiver och, i yngre texter, en ovanligt stor andel imperativer. Jag skulle nu vilja föreslå att dessa tre särdrag hör ihop. Det är nämligen inte vilka pronomen som helst som saknas, utan framförallt uttryck för den beskrivna verksamhetens huvudperson, kocken (i vid mening). Däremot kan verksamhetens aktuella objekt, den kombination av råvaror och produkter som i ett givet läge bearbetas, få pronomint uttryck. Villkoret är att det aktuella objektet är detsamma som i närmast föregående mening. Jämför följande tre exempel, från (1), (2) respektive (3), där pronomina markerats med kursiv.

- (4) a. Degen arbetas så litet som möjligt. *Den* kavlas ut till 1 cm. tjocklek.
 b. Skär fläsk och lök i småröringar. Stek *den* och krydda med lite peppar.
 c. Koka helst potatisen dagen innan. Skala och pressa *den* varm genom en purépress i en rymlig bunke.

Vad det är fråga om är att verksamhetens huvudperson skall vara innehållsmässigt, men inte uttrycksmässigt, närvarande i de satser som utgör en recepttext. Uttryckt i termer av Chomskys Princip-och-Parameter-teori (se t.ex. Chomsky 1986, 1992), rör det sig om att huvudpersonen systematiskt uttrycks av en tom position, eller, för att vara mer exakt, av en position som inte är närvarande i satsernas fonetiska eller grafiska form. Huvudpersonen kan således uttryckas av det underliggande subjektet till en s-passiv, dvs. vara ett implicit argument, som i (5a), eller av det tomma subjektet till en imperativ eller en infinitiv, som i (5b) och (5c).

- (5) a. Fläsket steks
 b. Stek fläsket
 c. Steka fläsket
 d. Steker fläsket

Däremot kan den inte uttryckas av ett tomt subjekt i en finit sats, som i (5d), eftersom en sådan tom position är fonetiskt och grafiskt 'synlig'. I språk som tillåter tomma subjekt i finita satser, som spanska och italienska, är det också så att det normalt är infinitiver som används i matrecept och andra anvisningar.

Vi har således ett villkor på matrecept som innebär att huvudpersonen skall uttryckas av en fonetiskt och grafiskt 'osynlig' position. Den låga andelen pronomen och användningen av passiv, imperativ eller infinitiv i matrecept är reflexer av detta villkor, som verkar vara både historiskt och geografiskt stabilt.

3. Förgrund och bakgrund

Om nu matreceptet har varit en stabil genre under 1900-talet, varför har då förhållandet mellan infinitiver och particip i recepttexterna förändrats?

Låt oss till att börja med se på ett matrecepts struktur. Tekniskt sett är matrecept uppbyggda kring en narrativ sekvens, en sekvens av meningar, där meningarnas ordning återspeglar den ordning i vilken de olika momenten skall utföras. De moment som beskrivs i denna narrativa sekvens utgör den beskrivna verksamhetens *förgrund* (Hopper & Thompson 1980). Andra delar av texten, delar som uttrycker villkor för något moment i förgrunden, eller ger ytterligare information om något sådant moment, och vars placering i texten inte entydigt motsvarar deras placering i verksamheten, etablerar verksamhetens *bakgrund*.

I 1914 års recepttext, upprepade i (6), beskriver de få infinitiverna (kursiva) moment i förgrunden.

(6)

Potatisen kokas **råskalad**. Vattnet hälls väl av, och potatisen röres till mos, som får *kallna*. Ägget, mjölet och kryddorna röras i. Degen arbetas så litet som möjligt. Den kavlas ut till 1 cm. tjocklek. På halva degen märker man ut runda kakor. Den i tärningar **skurna**, lätt **bräckta** skinkan fördelas på mitten av kakorna, andra halvan av degen lägges över, och kakorna tryckas av med ett runt mått eller glas. Kanterna tilltryckas väl. Kakorna läggs i **kokande, saltat** vatten, några i taget, och få sakta *koka* 8-10 min. De serveras så varma som möjligt med skirt smör.

Överblivna kroppkakor kunna *klyvas* och *stekas*. Serveras med lingon.

Infinitiverna har fixa placeringar i den narrativa sekvensen, även om 'klyvas' och 'stekas' bara uppbär optionella moment. Participen (feta) däremot beskriver aspekter av bakgrunden. Deras placering i texten motsvarar inte (nödvändigtvis) de beskrivna momentens placering i verksamheten. Anmärkningsvärt är att alla participen uttrycker ny information, information som inte tidigare nämnts i texten. 1914 års recepttext använder sig således av

den teknik som Jan Svensson (1981) visat att nyhetstelegram använder sig av, tekniken att placera ny information också i textens bakgrund.

Infinitiverna i 1980 års text är också få, men participen är ännu färre: Formeln *Överblivna kroppkakor kan klyvas och stekas* innehåller två av de tre infinitiverna och det enda participet. Infinitiverna, förutom *klyvas och stekas* i *kan klyvas och stekas* också *kallna* i *låt kallna*, beskriver, precis som i 1914 års text, moment i förgrunden. Vad har då hänt med participen? Som framgår av jämförelsen nedan, så har de flesta av de moment som beskrevs med particip i 1914 års text förflyttats från bakgrunden till förgrunden, dvs i 1980 års text beskrivs de med imperativer. Ett moment har försvunnit och ett beskrivs fortfarande med ett particip. Det sistnämnda momentet (beskrivet med *överblivna*) påssar dock in i den narrativa sekvensen och är ingen entydig bakgrundsmarkör. Vi kan alltså med visst fog säga att 1980 års text inte etablerar någon som helst bakgrund till den beskrivna verksamheten.

1914:	1980:
Råskalad	-
Den i tärningar skurna, lätt bräckta skinkan.	Skär fläsk och lök i småtärningar. Stek dem.
<i>Kokande</i> , saltat vatten	Koka upp vatten och salt.
Överblivna	Överblivna

Även i 1991 års text, som är nästan dubbelt så lång som 1980 års text, beskriver infinitiverna moment i förgrunden. Infinitiverna är relativt många i denna text, vilket bl.a. har att göra med att en del nya moment figurerar i förgrunden. Både potatisen och fyllningen skall kallna, fyllningen kan göras dagen innan och kroppkakor kan frysas och sedan värmas. En viktig skillnad mellan 1991 års text och 1980 års text är att 1991 års text åter, i likhet med 1914 års text, etablerar en bakgrund med hjälp av particip. Intressant nog är det inte samma bakgrund som 1914.

1914:	1991:
Råskalad	Skala och pressa den
Den i tärningar skurna, lätt bräckta skinkan	Skär fläsket i små tärningar. Skala och hacka löken. Bryn fläsk och lök i en stekpanna, Den kalla, pressade potatisen
-	Uppvispade ägg
Ägget	Mjölät skärbräde
-	Koka upp vatten och salt i en rymlig gryta
<i>Kokande</i> , saltat vatten	Kokande saltat vatten
-	Överblivna
Överblivna	Överblivna

Som framgår av jämförelsen ovan är 1914 års bakgrund förgrund även i 1991 års text. Den bakgrund som 1991 års text etablerar är däremot utsagd i 1914 års text. Dessutom utgör den i två fall av fem (*den kalla, pressade potatisen* och *kokande saltat vatten*) gammal information.

Som Mårdsjö (1992) visar, beror anvisningars informationsmängd på hur pass förtrogna mottagarna kan anses vara med den beskrivna verksamheten. Många verksamheter som involverar tekniska redskap har därför fått allt mindre och mindre detaljerade anvisningar. Det finns exempelvis inte längre några bruksanvisningar för vattenklosetter. När det gäller matlagning är det dock, som Mårdsjö också påpekar (Mårdsjö 1992: 43-45), snarast en omvänd utveckling vi kan iaktta under 1900-talet. Matrecepten blir mer och mer detaljerade och fler och fler moment rycker in i förgrunden, i takt med att mottagarnas förkunskaper antas minska. Den förändring i proportionerna mellan infinitiv och particip i matrecept som har ägt rum under 1900-talet kan således ses som en återspeglning av kokkonstens gradvisa förfall under seklets gång.

4. Matrecept som språklig verksamhet

Den teori om språkliga verksamheter som jag utvecklat i ett antal arbeten innebär bl.a. att varje stabil genre uppstår och upprätthålls i en särskild form av språklig verksamhet, där ett antal deltagare gemensamt producerar texter om vissa ämnen, i enlighet med villkor som reglerar förhållandet dels mellan deltagarna och texten, dels mellan deltagarna och ämnet. Detta synsätt gör det möjligt att förstå det system av språkliga uttryck som uppstår en viss genre som en anpassning av den mänskliga kapaciteten för dubbelt artikulerade semiotiska system till de specifika villkor som gäller för den verksamhet som upprätthåller genren.

Matrecept har, som jag redan visat, en narrativ struktur och åtlyder därför grundvillkoret på berättande verksamheter, (7) (Anward 1989), som innebär att talaren beskriver en situation som han själv inte befinner sig i, så som den rullas upp för en som deltar i situationen.

- (7) Talaren beskriver en situation,
som talaren är åskådare till,
i ett deltagarperspektiv.

I Anward (1983: 72) föreslog jag, i förbigående, att recept och andra anvisningar kan ses som du-berättelser, berättelser med adressaten i huvudrollen. Denna hastiga karakteristik av recept är inte särskilt adekvat för äldre typer av recept, som (1), och den kritiserades också med rätta av Tor Hultman (1989: 129), när det gäller moderna recept. Hultman påpekar att det inte är adressatens roll i texten som är det utmärkande för recept och arbetsbeskrivningar, utan adressatens roll i den beskrivna situationen: "[E]tt matrecept ... är avsett att läsas och användas vid spisen." (s. 129). Jag skulle därför vilja föreslå att en receptproducerande verksamhet åtlyder grundvillkoret (8),

- (8) Talaren beskriver en situation,
som talaren är åskådare till
och som adressaten är deltagare i,
i ett deltagarperspektiv.

som innebär att talaren beskriver en situation som han själv inte befinner sig i, så som den rullas upp för adressaten när denne inträder i situationen.

Språkliga verksamheter som involverar recept åttlyder också, som andra språkliga verksamheter, villkor som har att göra med vilka slags situationer som beskrivs i verksamheten. Sådana villkor specificerar de typiska referenter som verksamheten identifierar i situationen och de typiska relationer dem emellan som verksamheten fokuserar (se Anward 1972, för en sådan beskrivning av annonser). De definierar också en tematisk hierarki (Jackendoff 1990, kap. 11) mellan referenterna, som styr valet av underliggande subjekt och objekt.

När det gäller matrecept, så är de beskrivna situationerna varianter på temat 'x bearbetar y till y' med z', där x är en person, y och y' är mat (råvaror, produkter eller färdiga rätter) och z är redskap. Den tematiska hierarki som definieras av denna relation är en där x är högre än y/y' och y/y' är högre än z. (8) kan sålunda expanderas till (9).

- (9) Talaren beskriver en situation,
som talaren är åskådare till
och som adressaten är deltagare i,
i ett deltagarperspektiv.

Situationen innebär att x bearbetar y till y' med z,
där x är en person,
y och y' är mat: råvaror, produkter eller färdiga rätter,
och z är redskap

Huvudpersonens frånvaro i matrecept kan nu helt enkelt ses som en anpassning till (9), styrd av någon allmän ekonomiprincip, i stil med Grice kvantitetsmaxim (Grice 1975). Vad det är frågan om är att x restlöst identifieras genom att adressaten inträder i situationen och därför inte behöver identifieras med språkliga medel.

5. Direkt tilltal

Jag har nu visat att förändringen från s-passiver till imperativer i recept inte har att göra med någon annan förändring av matreceptet som genre. Däremot kan vi observera att liknande förändringar ägt rum i andra genrer. Som Gertrud Pettersson visar i sin undersökning av bil- och hygienannonser (Pettersson 1974), så sker en liknande minskning av passiver och ökning av imperativer i annonstexter mellan 1951 och 1967. Andeln meningar med s-

passiver sjunker från 7,8% 1951 till 4,1% 1967 i bilannonser och från 7,8% 1951 till 4,6% 1967 i hygienannonser. Andelen imperativer ökar däremot från 12,4% 1951 till 17,3% 1967 i bilannonser och från 18,3% 1951 till 21,9% 1967 i hygienannonser. Förändringen i annonstexterna har dock inte samma abrupta karaktär som förändringen i recepttexterna. Getrud Pettersson visar också att andelen annonser som innehåller direkt tilltal av läsaren, dvs. *du* eller *ni*, ökar från 1951 till 1967, från 41,2% 1951 till 81,2% 1967 i bilannonser och från 63,6% 1951 till 81,0% 1967 i hygienannonser. En liknande förändring har noterats av Eva Mårtensson (1987): Det direkta tilltalet ökar i omfång i statliga myndigheters utåtriktade information under efterkrigstiden.

Det verkar rimligt att det ökade bruket av imperativer och det ökade bruket av direkt tilltal är två sidor av samma förändring. Och denna förändring är en generell förändring i det svenska språkbruket, som slår igenom i olika genrer med olika kraft vid olika tidpunkter.

Vad det är frågan om, i min tolkning, är att olika skriftliga genrer börjar använda talsituationen (i vid mening, inkluderande tecken och skrift) som resurssituation. I Anward (1989) gjorde jag en distinktion mellan berättelser som använder sig av talsituationen som referenssituation och berättelser som inte använder sig av talsituationen som referenssituation. Berättelser som använder sig av talsituationen som referenssituation kan identifiera referenter i den beskrivna situationen med referenter i talsituationen och kan därför behandla referenter som är tillgängliga i talsituationen som kända, även när de uppträder i den beskrivna situationen.. Berättelser som inte använder sig av talsituationen som referenssituation måste explicit införa även sådana referenter i den beskrivna situationen.

Direkt tilltal, liksom imperativer, innebär att referenter i den beskrivna situationen identifieras med adressaten, vilket kräver att talsituationen används som resurssituation. När det gäller imperativ handlar det om att referenten till dess fonetiskt och grafiskt osynliga subjektsposition identifieras med adressaten.

Förändringen i matrecept, liksom liknande förändringar i andra genrer, kan därför ledas tillbaka till en förändring som innebär att talsituationen börjar användas som resurssituation i skrift, något som kan betraktas som ett led i det allmänna närmande mellan tal och skrift som ägt rum under 1900-talet. 1914 års recept är anpassade till villkor (10), medan 1980 och 1991 års recept är anpassade till villkor (11).

- (10) Talaren beskriver en situation: x bearbetar y till y' med z ,
som talaren är åskådare till,
och som adressaten är deltagare i,
i ett deltagarperspektiv
och utan att använda talsituationen som resurssituation.

- (11) Talaren beskriver en situation: x bearbetar y till y' med z,
som talaren är åskådare till,
och som adressaten är deltagare i,
i ett deltagarperspektiv
och med talsituationen som resurssituation.

Om nu Ulf skall laga kroppkakor, så identifieras han med adressaten i och med att han läser receptet, och med x i och med att han börjar laga dem i enlighet med receptet. Om nu talsituationen inte används som resurssituation, så kan inte x explicit identifieras med adressaten, utan denna identifikation sker enbart genom en inferens från 'adressaten = Ulf' och 'x = Ulf'. Imperativ kan således inte användas i ett sådant läge. Om däremot talsituationen faktiskt används som resurssituation, så kan imperativ inte undvikas, eftersom underlåtenhet att identifiera x med adressaten är ett klart och omotiverat brott mot kvantitetsmaximen.

I andra genrer, däremot, där mottagaren inte nödvändigtvis fungerar som deltagare i de beskrivna situationerna, finns inte grunden för ett lika abrupt genomslag för imperativ.

Litteratur

- Anward, Jan 1972: Försök till beskrivning av annonsers semantiska innehåll - en sammanfattning, i *Reklam II. Beskrivning och analys*, SOU 1972:7, 308 - 314
- Anward, Jan 1983: *Språkbruk och språkutveckling i skolan*, Liber
- Anward, Jan 1989: Om form och funktion i språkutvecklingen, i Carin Sandqvist & Ulf Teleman (red): *Språkutveckling under skoltiden*, Studentlitteratur, 95-115
- Anward, Jan 1990: Språkspel i språkcirklar, i Ulrika Nettelbladt och Gisela Håkansson (red): *Samtal och språkundervisning*, Linköping Studies in Art and Science 60, 147-168
- Anward, Jan 1992: Parameters of Institutional Discourse, to appear in Gunnarsson, Britt-Louise, Per Linell & Bengt Nordberg (eds): *The Construction of Professional Discourse*, Longmans
- Chomsky, Noam A. 1986: *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use*, New York: Praeger
- Chomsky, Noam A. 1992: A Minimalist Program for Linguistic Theory, *MIT Occasional Papers in Linguistics* 1
- Einarsson, Jan 1978: *Talad och skriven svenska*, Lundastudier i nordisk språkvetsenskap C9, Walter Ekstrands bokförlag
- Hopper, Paul J. & Sandra A. Thompson 1980: Transitivity in grammar and discourse, *Language* 56: 251-299
- Hultman; Tor G. 1989: Skrivutveckling i ett pragmatiskt perspektiv, i Carin Sandqvist & Ulf Teleman (red): *Språkutveckling under skoltiden*, Studentlitteratur, 117-142
- Jackendoff, Ray 1990: *Semantic Structures*, MIT Press
- Mårdsjö, Karin 1992: *Människa - Text - Teknik*, Linköping Studies in Art and Science 82
- Mårtensson, Eva 1987: När myndigheterna blev du med oss, *Nordlund* 13, 25-78
- Pettersson, Gertrud 1974: *Reklamsvenska*, Lundastudier i nordisk språkvetsenskap A27, Studentlitteratur
- Svensson, Jan 1981: *Etermediernas nyhetsspråk 2. Studier över innehåll och informationsstruktur*, Lundastudier i nordisk språkvetsenskap C11, Walter Ekstrands bokförlag
- Westman, Margareta 1974: *Bruksprosa*, Liber